

PIM LIGTVOET

IN DE **SCHADUW** VAN DE OORLOG
1940-1945

IN DE POLDERS VAN
AMSTERDAM NIEUW-WEST

AANVULLINGEN EN CORRECTIES II

IN DE SCHADUW VAN DE OORLOG

1940-1945 in de polders van Amsterdam Nieuw-West

Aanvullingen en correcties II - april 2020

Pim Ligtvoet

STICHTING DE DRIEHOEK
A M S T E R D A M

TEN GELEIDE

De geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog is al diepgaand bestudeerd. Toch ontbreekt ook nog heel veel kennis en informatie. Dat bleek wel na voltooiing van mijn boek in 2015. Lezers attendeerden mij op kleine verschrijvingen, maar ook op nieuwe inzichten en informatie.

In dit katern heb ik de aanpassingen opgenomen die mij sinds de eerste aanvulling bekend zijn geworden.

Amsterdam, april 2020

Pim Ligtvoet

JODENVERVOLGING EN ONDERDUIK

Correcties en aanvullingen bij pagina's 145-147

JOODSE ONDERDUIKERS BIJ DE FAMILIE DE ZWART-TIELROOIJ

DE UITWEG MET ZICHT OP NR. 70 EN 85 (RECHTS) (1934).

BRON: STADSARCHIEF AMSTERDAM

Jaap van den Boogaard: 'Aan de Uitweg stond tegenover boerderij 'Zeldenrust' van de Kranstaubers (nr. 85) het grote huis van de familie de Zwart. Daar waren naar wij hoorden twee joodse onderduikers geweest. Zelf kwam ik verderop aan de Uitweg wel eens een jochie tegen bij "Beeklust" waar ik toen logeerde (nr. 61), maar niemand beseftte dat het om een joods jongetje ging.' Diny Wijhenke [1928] die bij de Kranstaubers woonde wist dat wel. Er was regelmatig contact met de familie de Zwart die honderd meter verderop woonde. In de hongerwinter kwam af en toe een joods jongetje van een jaar of vijf eten dat bij mevrouw de Zwart woonde. Na de oorlog werd in de Petruskerk van

Sloterdijk afgelezen dat het om een joodse grootvader en zijn kleinzoon was gegaan. Dat laatste werd misschien verteld maar was niet waar. Zij woonden er wel maar waren geen familie.

BEWONERS, ONDERDUIKERS, SOLDATEN

8 Het in 1951 afgebroken huis had nummer 70. Het werd sinds januari 1943 bewoond door Arie Paulus de Zwart [1899]¹, Elisabeth ('Bets') de Zwart-van Tielrooij [1902] en hun drie kinderen. Het gezin kwam uit Bergen (N.H.) dat zij vanwege de gedwongen evacuatie hadden moeten verlaten. Daarvoor had De Zwart in Den Helder en Amsterdam gewoond. Hij werkte aanvankelijk als bankwerker en werd daarna machinist bij de koopvaardij. In 1927 trouwde hij in Den Helder met Elisabeth die daar vandaan kwam. Na de verhuizing naar Bergen werden er twee dochters geboren, Elisabeth ('Thea') Theresia (1928) en Annamie (1932), gevolgd door twee jongens, Willem ('Wim', 1937) en Arie (1938). Tragischerwijze overleed Arie jr. in januari 1941 aan een hersenvliesontsteking. In de loop van 1943 vonden drie joodse onderduikers onderdak bij het gezin De Zwart: Izak Sanders (Wildervank, 1863) die 'opa Johannes' werd genoemd, John Lange (Den Haag, 1936) en Paula Salomon (Immigrath-Langenfeld, D, 1886) die de schuilnaam 'tante Hans' droeg.²

DUITSE MILITAIREN MET VLNR BEP EN WIM DE ZWART, JOHN LANGE EN PAULA SALOMON (JUNI 1944) (COLL. MARCEL DE ZWART)

¹ E-mails van Marcel de Zwart; 21, 26 februari, 31 maart, 3 april 2020

² Thea Coleman-Tielrooy, *Evading the Gestapo in Holland*, z.pl, z.j. p 56-71: 'Amsterdam 1944/45' (tante M. de Zw.)

In de zomer van 1944 en tot ver in de Hongerwinter waren er twaalf Duitse militairen ingekwartierd. Men kon hen niet weigeren. Eerst zaten ze op de zolder, daarna in de schuur. Ze gebruikten het toilet en de badkamer van het gezin. Het grote huis lag gunstig, vlakbij de belangrijke Haarlemmerweg. In een boom bij het bruggetje over de wegsloot naar de deur hing een loden pijp als ‘bel’. Dat was een teken dat er in het pand Duitse soldaten zaten. Het huis kon zodoende als een veilige plek worden beschouwd. Ook een broer van Bets, Dick Tielrooij, zijn vrouw en drie kinderen trokken in de loop van 1944 uit Den Haag naar de Uitweg. Dick zat in het verzet, net als de oudste dochter Willy die in de Joh. Verhulststraat woonde. Zo waren er in 1944/45 dertien heel verschillende bewoners in het huis en een dozijn Duitse militairen in de schuur.

GUSTAAF SANDERS

Izak Sanders kwam waarschijnlijk bij het gezin de Zwart terecht via de verzetsgroep van Guus Sanders, de oudste zoon van Izak.³ Gustaaf Johan [1893] was Rotterdammer, evenals zijn vrouw Selma Norden [1897] met wie hij in 1921 trouwde. Zij zou ‘het rijkste joodse meisje van Rotterdam’ zijn. Het echtpaar kreeg twee kinderen, Johan Ivan (1922) en Marga (1926). Sanders werkte eerst bij zijn schoonvader en stichtte daarna een eigen firma in landbouw- en bouwmachines, Techno Import N.V. In 1940 verloor hij zijn kantoor bij het bombardement op Rotterdam. Hij zette het bedrijf voort in Amsterdam, aan de De Ruyterkade 105. Het gezin ging zelf in Oude Wetering wonen, waar de fabriek was. Vanwege de steeds scherpere anti-joodse maatregelen, waardoor er een *Verwalter* in de zaak kwam, moest Guus het bedrijf op een bepaald moment opgeven.

GUSTAAF SANDERS
(FOTO: OORLOGSGRAVENSTICHTING)

---

3 www.joodserfgoedrotterdam.nl/selma-norden-en-guus-sanders, www.joodserfgoeddenhaag.nl

Vanaf 1942 zet hij zich met een paar van zijn medewerkers in voor joden die willen onderduiken. De groep-Sanders zorgt voor adressen, valse persoonsbewijzen, voedselbonnen en zelfs, naar men zegt, een route waarlangs mensen naar Zwitserland kunnen vluchten. Daar komen ook Selma Sanders, Margareta en, na veel omzwervingen, Johan Ivan terecht. Naast verzetsvrouw Frieda Belinfante en anderen was Bets' broer, Dirk Willem ('Dick') Tielrooij, een contact van de groep. Het ligt voor de hand dat via hem Gustaafs vader, maar ook John Lange en Paula Salomon onderdoken aan de landelijke Uitweg. Uit het verslag van Thea Coleman blijkt dat men bij Tielrooij ook een broer van John kende, Fred.

DAGELIJKS LEVEN

Het verslag geeft ook een goed beeld van het dagelijks leven. De onderduikers zaten niet verstopt maar leefden zoveel mogelijk als 'normale' familieleden van de gezinnen de Zwart en Tielrooij. John kwam gewoon op de naastgelegen boerderijen. Dat komt overeen met wat Jaap van den Boogaard en Diny Wijhenke vertelden. De kinderen moesten om de beurt melk halen bij 'Zeldenrust'. Er werd wel eens gevraagd wie al die mensen waren die daar in huis woonden maar dan werd altijd verteld dat het familieleden waren die ook gedwongen waren geëvacueerd. Dat heeft altijd gewerkt. Zelfs de Duitse soldaten in de schuur vermoedden niets. De sfeer was meestal gemoedelijk.⁴ Een van de oudere Duitsers, Bauer, kwam van een Beiers boerenbedrijf en had twee jongens die ook in het leger vochten. Toen hij hoorde dat ze allebei gesneuveld waren begon hij te huilen, gooide zijn geweer weg en vervloekte Hitler.

Het was niet zo dat de militairen in de hongerwinter hun rantsoen deelden met de gezinnen. Er was steeds minder te krijgen. Paula Salomon was de kokkin die ook van tulpenbollen nog iets eetbaars wist te maken, maar veel was het niet. De twee moeders, soms vader De Zwart, gingen bij de boerderijen langs. Die werden overspoeld met stedelingen. Meestal moesten ze iets betalen of iets kostbaars geven. Zo verhuisde de piano van Willy Tielrooij naar de Kranstaubers van 'Zeldenrust', waarvoor ze meer melk en soms eieren kregen. De hongertochten werden steeds langer, tot in Brabant aan toe.

Uit de memoires van Thea Tielrooy blijkt dat er in de hongerwinter een jonge Pruisische *Freiherr* (baron) onder de militairen was. De naam die zij opschrijft, Von Stietowitz, is nergens terug te vinden. Hij was jong en arrogant. De 'baron' werd een keer door Bets betrappt bij het afscheppen van de room uit de melkbus die voor de gezinnen was neergezet. Daar werd hij woedend om. Zij had hem al eerder gewaarschuwd dat de bezem waarmee hij het tuinpad aan het schoonvegen was niet bedoeld was om jonge meisjes mee te strelen. De *Freiherr* bracht iedereen aan het schrikken toen hij trots vertelde specialist te zijn in het opsporen van onderduikers en joden. Kort daarna vroeg hij in de tuin aan tante Hans wat het toch was toen ze schoongewassen maandverband te drogen hing. Ze antwoordde: 'mutsjes voor de kookles' en gaf het incident door aan de overste. Die vond dat het nu genoeg was en stuurde Stietowitz weg.

---

4 Thea Coleman-Tielrooy, *ibid.* Onderstaande tot en met 'Freiherr' is aan haar oorlogsverslag ontleend.

DUITSE VLIAGER MET JOHN, WIM TIELROOIJ EN WIM DE ZWART
(COLL. MARCEL DE ZWART)

FOTO'S

Er bestaan foto's van het contact tussen de bewoners en de militairen. Op een vermoedelijk Duitse foto zit John op de knie van een *Luftwaffe*-vliegenier die een kepi (*Schiffchen*) draagt. De adelaar met hakenkruis boven het rondje valt weg in een plooi. Naast de militair zit Wim Tielrooij en helemaal rechts Wim de Zwart. De Duitser slaat zijn armen om hen heen. De drie jongens hebben camouflagehelmen van de Wehrmacht op hun koppies gekregen en kijken half nieuwsgierig, half angstig naar de fotograaf. Tussen de schoenen van de vlieger staat een open etensblik. De foto doet aan propaganda denken, maar documenteert ook de onderduik van een joodse jongen in een huis vol Duitse militairen.

Op de tweede foto zijn op een weiland achter het huis acht Duitse militairen van de *Luftwaffe* te zien, sommigen ongedwongen gekleed, en één soldaat met helm – de helm lijkt gecamoufleerd. Bep de Zwart jr. staat in het midden. Naast haar staat Wim, zijn handen in zijn zakken. De vlieger achter hem leunt lichtjes tegen Bep en heeft zijn linkerhand over Wims schouder. Iets links staat John die vrolijk in de camera kijkt. Weer iets verderop sluit Paula Salomon de groep af. De foto zou door vader of moeder de Zwart kunnen zijn genomen. De onderduiksituatie werd door deze foto's veiliger.

DE GEZINNEN DE ZWART EN TIELROOIJ MET DE ONDERDUIKERS. STAANDE VLN.R.: PAULA SALOMON, BETS DE ZWART, TWEE KENNISSEN UIT BERGEN, ARIE DE ZWART, WIL TIELROOIJ, IZAK SANDERS. ZITTEND VLN.R.: JOHN LANGE, WIM TIELROOIJ, THEA EN WILLY TIELROOIJ, WIM EN ANNEMIE DE ZWART, HANS EN DICK TIELROOIJ. (COLL. MARCEL DE ZWART).

Wat is er van de verdere lotgevallen van de onderduikers bekend?

IZAK SANDERS

Machteld Sanders⁵, een dochter van Gustaafs zoon Johan Ivan, vertelt over hem. Izak was weduwnaar. Reijntje Wolf, zijn vrouw, was in 1937 overleden. ‘Opa Izak’, ook wel ‘opa timmerman’ genoemd, had onder de oorlog met hulp van zijn zoon een behoorlijk aantal onderduikadressen gehad voordat hij op de Uitweg kwam. Een van de redenen zou kunnen zijn dat hij lastig en onrustig kon zijn. Dat redde zijn leven toen hij weggelopen was terwijl er een razzia kwam. Zijn eerdere duikadressen waren vermoedelijk in Den Haag en Voorburg. Izak Sanders leefde na de onderduikperiode aan de Uitweg

⁵ E-mails van Machteld Sanders 7 en 11 mei 2019

niet lang meer. Terwijl op 22 augustus 1945 zijn adres officieel dat van het gezin de Zwart werd, stierf hij op 20 november van dat jaar in de Joodse Invalide. ‘Opa timmerman’ werd op de Israëlitische Begraafplaats in Diemen begraven.

Zijn zoon Gustaaf werd in 1942 tijdens een razzia opgepakt, maar wist te ontsnappen. Nadat zijn verzetsgroep in september 1943 door infiltratie van de Haagse gemeentelijke Documentatiedienst was opgerold werden de onderduikadressen bekend.⁶ Zelf werd hij gevangen gezet in achtereenvolgens het ‘Oranjehotel’, kamp Vught en tenslotte kamp Westerbork. Ook daar ontsnapte hij, werd echter gearresteerd en opgesloten aan de Weteringschans in Amsterdam. Op 15 augustus 1944 werd Gustaaf Sanders in de duinen van Overveen gefusilleerd. Na de bevrijding werd hij herbegraven op de erebegraafplaats in Overveen.

JOHN LANGE

John is na de oorlog door zijn ouders, die evenals de broers van John ondergedoken hadden gezeten, in het huis aan de Uitweg opgehaald. Het gezin is teruggekeerd naar Den Haag, waar ze woonden tot het moment dat ze moesten onderduiken. Als het gezin De Zwart Den Haag bezocht, waar Bets’ broer Dick woonde, gingen zij vaak ook langs bij de familie Lange. John is in 2018 overleden.

PAULA SALOMON

Zij was in 1934 uit Duitsland naar Amsterdam gekomen. Haar beroep wordt in de gemeentelijke archiefkaart omschreven als gezelschapsdame en huisvrouwster. In 1939 werkte ze korte tijd in Den Haag. Haar laatste adres was de Rubensstraat 93-hs in Amsterdam. Na de oorlog, waarin ze een steun en toeverlaat was geweest, emigreerde tante Hans in februari 1947 naar New York, waar ze bij familie introk. De banden tussen de familie De Zwart en Paula en haar Amerikaanse familie zijn altijd hecht gebleven. Er werd veel gecorrespondeerd, Paula bezocht hen in Amsterdam, en Bets en Paula gingen, na het overlijden van Arie de Zwart in 1975, regelmatig samen in Duitsland of Zwitserland op vakantie. Zowel Arie als Wim de Zwart waren werkzaam bij de koopvaardij en als een van hen met het schip New York aandeed, gingen ze altijd bij Paula op bezoek. Paula Salomon overleed in 1980 in dezelfde stad. Getuige de Stolpersteine in de straat van Langenfeld waar zij woonden werden minstens drie leden van de familie Salomon slachtoffer van de Holocaust.⁷ Albert Salomon was haar broer.

6 Ad van Liempt, Jan H. *Kompagnie, Jodenjacht. De onthutsende rol van de Nederlandse politie in de Tweede Wereldoorlog.* Amsterdam 2011, p.85-89

7 <https://www.juedische-gemeinden-22b.de/index.php/gemeinden/k-l/1153-langenfeld-nordrhein-westfalen>

